

УДК 331.101.3

Волчкова Г.К., викладач, Кіровоградський національний технічний університет (Україна)

ДОМИНАНТИ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

В умовах трансформації суспільної свідомості та ціннісних орієнтацій української нації важливого значення набуває формування, накопичення і використання соціального капіталу. Мета статті – на підставі аналізу ролі ціннісних орієнтацій суспільства та освітньо-професійного розвитку працівників обґрунтувати домінанти розвитку соціального капіталу в сучасних умовах. На основі аналізу публікацій вітчизняних і закордонних вчених та соціологічних опитувань, автором встановлено взаємозв'язок рівня освіти з рівнем довіри в суспільстві. Автором зосереджено увагу на деформації соціального капіталу, що призводить до руйнування вагомості освіти, демотивації професійного та інтелектуального розвитку. Крім того, автором зазначено, що проблеми розвитку суспільних інституцій – корупція, порушення прав власності, низька довіра та відсутність корпоративної етики призводять до руйнування соціального капіталу та дестимулювання професійного розвитку. Враховуючи національні особливості, домінантами розвитку соціального капіталу в сучасних умовах є: формування культурної і освіченої нації, прагнення до підвищення освітньо-професійного рівня; зміцнення довіри до суспільних інституцій і підприємницьких структур; налагодження оберненого зв'язку між громадами і органами влади; сприяння обміну знаннями та інформацією; подолання корупційних проявів і бюрократизації систем управління.

Ключові слова: соціальний капітал, довіра, освітньо-професійний розвиток, домінанти розвитку суспільства

Рис. 3, літ. 11.

Волчкова Г.К.

ДОМИНАНТЫ РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНОГО КАПИТАЛА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

В условиях трансформации общественного сознания и ценностных ориентаций украинской нации большое значение приобретает формирование, накопление и использование социального капитала. Цель статьи – на основании анализа роли ценностных ориентаций общества и образовательно-профессионального развития работников обосновать доминанты развития социального капитала в современных условиях. На основе анализа публикаций отечественных и зарубежных ученых и социологических опросов, автором установлена взаимосвязь уровня образования с уровнем доверия в обществе. Автором сосредоточено внимание на деформации социального капитала, которое приводит к уменьшению значимости образования, демотивации профессионального и интеллектуального развития. Кроме того, автором отмечено, что проблемы развития общественных институтов такие, как коррупция, нарушение прав собственности, низкое доверие и отсутствие корпоративной этики приводят к разрушению социального капитала и дестимулированию профессионального развития. Учитывая национальные особенности, доминантами развития социального капитала в современных условиях являются: формирование культурной и образованной нации; стремление к повышению образовательно-профессионального уровня; укрепление доверия к общественным институтам и предпринимательским структурам; налаживание обратной связи между общинами и органами власти; содействие обмену знаниями и информацией; преодоления коррупционных проявлений и бюрократизации систем управления.

Ключевые слова: социальный капитал, доверие, образовательно-профессиональное развитие, доминанты развития общества

Volchkova G.K.

THE DOMINANTS OF SOCIAL CAPITAL DEVELOPMENT IN MODERN CONDITION

Under the conditions of the Ukrainian people's social consciousness and system of values transformation the social capital formation, accumulation and use takes on significant importance. The purpose of the article is to develop dominance of social capital in modern conditions based on the analysis of value orientations in society and educational and professional development of employees. On the grounds of domestic and foreign scientists' articles and opinion polls the interrelation between the level of education and the level of trust in society has been deduced by the author. The author focuses on the social capital deformation resulting in the destruction of education importance as well as in the demotivation of professional and intellectual development. Alongside, the author states that the problems of social institutions development such as corruption, violation of property rights, low confidence and lack of business integrity result in the destruction of social capital and discouragement of

professional development. In consideration of the national peculiarities, dominants of social capital development in modern conditions are: formation of cultural and educated nation; aspiration to increase the educational and professional level; strengthening of trust in public institutions and business structures; provide feedback between communities and authorities; facilitate the exchange of knowledge and information; overcome the corruption and bureaucratization.

Keywords: *social capital, trust, education and professional development, dominants of society development*

Постановка проблеми. В умовах трансформації суспільної свідомості та ціннісних орієнтацій української нації, реалій конфліктності та соціальних потрясінь, важливого значення набуває накопичення та розвиток соціального капіталу на всіх рівнях економічного управління. Соціальний капітал має провідне значення для усіх сфер людської життєдіяльності, таких, як сім'я, цінності, традиції, культура, освіта, громадське життя, соціально-трудові відносини, співпраця, кооперація, взаємодопомога. Домінантами розвитку соціального капіталу стають освітньо-професійні чинники, які формують трудовий потенціал, визначають його якість, можливості самореалізації та добробуту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми розвитку соціального капіталу досліджують вітчизняні і зарубіжні вчені – М. Горожанкіна, О. Грішнова, О. Попович, М. Семикіна, А. Бова, Ю. Савко, Р. Патнем, П. Бурдье, Дж. Коулман, Ф. Фукуяма, Р. Роуз, Е. Глєсер, Т. Натхов, С. Клімов та інші.

Процес становлення категорії «соціальний капітал» в науковій літературі ще триває. Вагомий вклад в розвиток соціального капіталу як категорії зробили українські вчені економісти та соціологи М. Горожанкіна, А. Бова, Ю. Савко, О. Грішнова, І. Терон. Більшість вчених підкреслюють важливість освітньо-професійної сфери в становленні соціального капіталу суспільства на всіх його рівнях. Закордонні науковці Дж. Коулман, Ф. Фукуяма, Т. Натхов, С. Клімов та українські – В. Кремінь, В. Геєць наголошують на тому аспекті, що саме освіта є важливим джерелом накопичення соціального капіталу. Так, В. Кремінь справедливо стверджує, що «освіта є середовищем накопичення соціального капіталу... університети та інші ВНЗ стають перехрестям соціального співробітництва, формують навколо себе атмосферу соціальної довіри, служать формуванню справедливого суспільства». Науковець зауважує, що «вища школа сприяє вихованню громадянської позиції, вносить вклад у державне будівництво, сприяє соціальній згуртованості» [1].

Однак, не зважаючи на численні дослідження в сфері соціального капіталу, залишаються недостатньо вивченими доміанти розвитку соціального капіталу в сучасних умовах.

Постановка завдання. На підставі аналізу ролі ціннісних орієнтацій суспільства та освітньо-професійного розвитку працівників обґрунтувати доміанти розвитку соціального капіталу в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Освітні заклади формують інтелектуальний, моральний і соціальний рівень населення, закладають основи майбутнього рівня взаємовідносин і співробітництва. «Професійна освіта є не просто передачею певних фактів, знань та методик. Це також процес навчання моральним нормам, завдяки яким професійні стандарти стають вищими за власні інтереси професіонала... одна із переваг, яку дає така вища освіта, полягає у тому, що вона культивує певні норми, які стають важливим джерелом соціального капіталу», – зазначає один з провідних дослідників у сфері соціального капіталу Ф. Фукуяма [2]. Довіра є основною характеристикою соціального капіталу і ми бачимо, що від рівня освіти і освіченості залежить рівень довіри в суспільстві. Схематично взаємозв'язок між освітою та соціально-економічним розвитком можна показати таким чином (рис. 1).

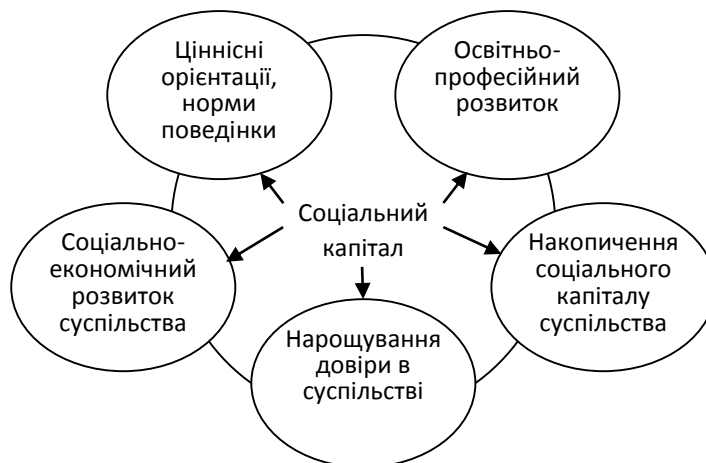

Рис. 1. Схематичний взаємозв'язок між соціальним капіталом, освітою і соціально-економічним розвитком суспільства (розроблено автором)

Освіта є не лише джерелом накопичення соціального капіталу, а й основою для соціально-економічного розвитку суспільства. Російський вчений Т. Натхов довів на основі аналізу 68 регіонів Росії, що «середній рівень освіти в регіоні є єдиним показником, що стійко корелюється з рівнем довіри. На індивідуальному рівні освіта – головний предиктор довіри, а також участі у некомерційних організаціях та асоціаціях. Наприклад, кожний додатковий рік навчання збільшує вірогідність позитивної відповіді на питання про довіру на 5 %» [3, с. 66]. Подібних висновків дійшли американські вчені на чолі з Е. Глесером, які дослідили детермінанти довіри і надійності в студентському середовищі. Так, лише 28,5 % американців без диплому про середню освіту, вважають, що більшості людей можна довіряти. Показник довіри є значно вищим у американців з дипломом про середню освіту – 43,0 % і з дипломом коледжу – 61,8 % [4].

Розвиток соціального капіталу безпосередньо пов'язаний із зрушеннями в освітньо-професійному розвитку працівників. Передумови для освітньо-професійного розвитку працівників в Україні такі. За рівнем глобальної конкурентоспроможності, який визначається щороку на Всесвітньому економічному форумі, після покращення позицій у 2012 р. (73 місце) Україна втратила 11 сходинок і у 2013 р. посіла вже 84 місце із 148 країн світу. В цілому, Україна зберігає свої конкурентні переваги в освітньому просторі. Це досягається за рахунок великого розміру внутрішнього ринку (38 місце) і традиційно хорошої системи освіти, яка загалом забезпечує доступ до всіх рівнів освіти.

Так, у 2013 р. Україна займала 43 місце за показниками вищої освіти і професійної підготовки та 57 місце у початковій освіті (у 2012 р. – 47 та 54 місця відповідно). Гарні результати в освіті повинні були б забезпечити і інноваційний розвиток країни. Проте ситуація за рівнем інноваційності у 2013 р., що засвідчило 93 місце (у 2012 р. було 71 місце) [5, 6]. І хоча Україна має непогані показники щодо інженерного і наукового складу працівників (46 місце із 148 країн світу), на стан освітньо-професійного розвитку населення нині негативно впливають деформації ціннісних орієнтирів, що веде до втрати довіри до вихователів, вчителів, викладачів, майстрів-наставників на виробництві, тобто до руйнації соціального капіталу.

Йдеться про падіння престижу, цінності освіти, недооцінку праці освітян, незатребуваність багатьох знань, отримуваних у навчальних закладах, негарантованість працевлаштування після отримання диплому. Останнє породжується дисбалансом у взаємодії ринку праці і ринку освітніх послуг. Проте всі ці протиріччя породжують і поширюють серед молоді негативне ставлення до ролі освіти і професійного зростання, небажання прикладати зусилля до власного інтелектуального розвитку. Як наслідок, виникає явище формалізму в отриманні знань, підвищенні кваліфікації. Соціологічні опитування показують, що лише 11,9% громадян України вважають гарну освіту запорукою успіху в країні [7, с. 322]. Ціннісні орієнтації в цьому напрямі знецінює відсутність тісної залежності матеріального добробуту від рівня освіти.

Дослідження особливостей українського трудового менталітету українського суспільства підтверджують деформацію трудової свідомості. Вчений-економіст М. Семикіна підкреслює, що «у багатьох працівників формується зрівняльна трудова психологія, формальне відношення до отримання освіти, соціальна заздрість, руйнується вікова традиція відношення до праці як до цінності» [8, с. 89].

Крім того, в Україні істотними перешкодами покращення рівня конкурентоспроможності є недосконалий розвиток інституцій, які безпосередньо пов'язані з рівнем розвитку соціального капіталу. Як зазначає, О. Грішнова, «на макрорівні соціальний капітал можна визначити як сукупність норм, традицій, цінностей і довіри, що через систему специфічних структурних форм та інституцій визначає характер суспільної взаємодії. На рівні суспільства соціальний капітал сприяє розвитку демократії, людському розвитку та досягненню суспільного добробуту» [9, с. 22]. Однак, в Україні про нерозвиненість інституцій свідчить негативна динаміка: у 2012 р. – 132 місце у світі, а у 2013 р. – 137 місце із 148 країн). Сюди відносяться зокрема такі негативні прояви зруйнованого соціального капіталу нації (дані 2013 р.): порушення прав власності (143 місце), нецільове використання бюджетних коштів (122 місце), низька довіра до політиків (117 місце), фаворитизм у прийнятті рішень чиновниками (133 місце), хабарі та наявність неформальних платежів (130 місце) та низька корпоративна етика (130 місце) [5].

У Національній доповіді «Новий курс: реформи в Україні 2010-2015» зазначається, що саме на основі формування, нагромадження, використання соціального капіталу суспільства можливе досягнення добробуту. Рисами суспільного життя мають стати взаємоузгодження соціальних інтересів, функціональне взаємодоповнення та неупередженість у діалозі між соціальними верствами, соціальна довіра й спільні цінності як підвалини суспільної стабільності [10, с. 10].

За соціологічними дослідженнями 49,6 % вважають, що вища освіта необхідна в будь-якому випадку сучасній людині, 37,6 % вважають, що вища освіта необхідна для досягнення успіху в житті. Нажаль, 12,3 % респондентів вважають, що вища освіта взагалі не потрібна [7, с. 525]. Також, задоволеність рівнем освіти в Україні залишається низькою, що свідчить і про рівень освіти, і про можливості громадян для її отримання. Повністю і скоріше задоволені освітою лише 42,1 %, а тих, хто не задоволений – 36 % (рис. 2).

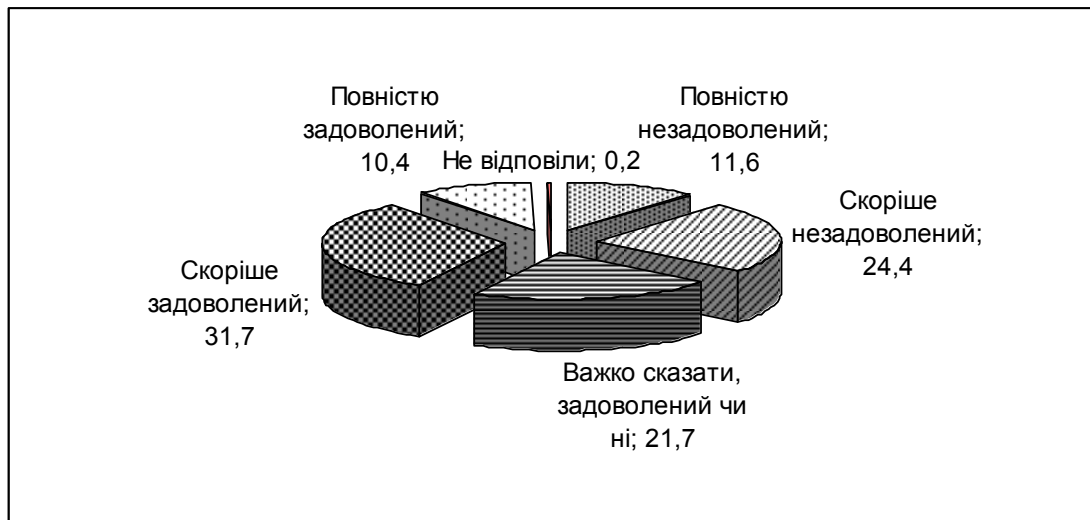

Рис. 2. Задоволеність українських громадян рівнем власної освіти у 2013 р. (%) [7, с. 524].
(розроблено автором)

Вкрай незадовільним є стан довіри в українському суспільстві. Статистичні спостереження, проведені Інститутом соціології НАН України, свідчать про високий рівень недовіри до всіх суспільних інституцій. Так, рівень недовіри (переважно або цілком не довіряють) в 2013 р. до Президента становив 67 %, Верховної Ради – 76,6 %, Уряду – 72 %, місцевих органів влади – 59,9 %, міліції – 72,7 %, прокуратури – 70,2 %, судів – 73,6 %, податкової інспекції – 61,6 %, профспілок – 48,3 %, приватних підприємців – 45,9 %, банків – 62 %, страхових компаній – 64,7 %, благодійних і громадських об'єднань – 41,5 % [7, с. 480–485]. За такого критичного рівня недовіри необхідно терміново вишукувати джерела нарощування соціального капіталу в суспільстві і на підприємства для можливості сталого соціально-економічного розвитку.

Злам цінностей, що досі відбувається в країні, переорієнтація на індивідуальні інтереси впливає і на освітньо-професійний розвиток працівників. На основі досліджень, проведених Інститутом соціології НАН України, автором побудовано гістограму, що відображає орієнтири в освітньо-професійній і трудовій сферах (рис. 3).

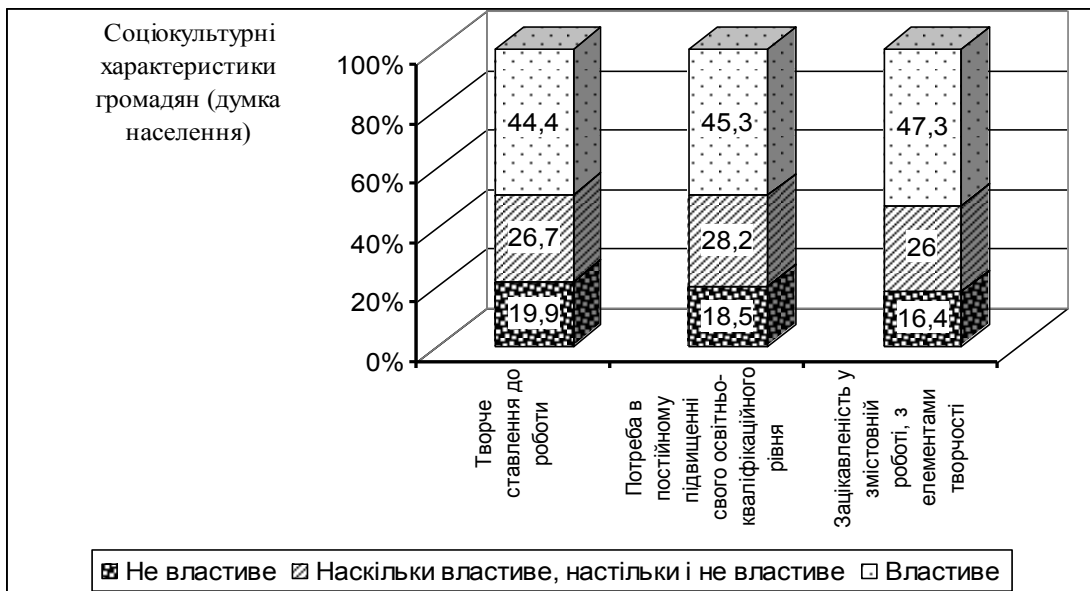

Рис. 3. Думка населення про соціокультурні характеристики українських громадян (за даним масового та експертного опитувань) у 2013 р. [7, с. 356] (розроблено автором за даними Інституту соціології НАН України)

Концептуальний розробник категорії «соціального капіталу» Дж. Коулман у статті «Капітал соціальний і людський» підкреслює важливість довіри, як джерела соціального капіталу. «Наприклад,

група, в межах якої існує повна надійність та абсолютна довіра, здатна здійснити набагато більше у порівнянні із групою, яка не володіє подібними якостями» [11, с. 126].

В цілому, потребу у підвищенні свого освітньо-кваліфікаційного рівня відчувають лише 45,3 %. Це менше половини. Практично кожен п'ятий працівник взагалі не відчуває потреби у покращенні якості своєї робочої сили. Цей суттєвий показник характеризує втрату цікавості до роботи, зниження продуктивної праці, відсутність розуміння важливості саморозвитку для покращення свого, та і в цілому суспільного добробуту. Не менш важливою є творча складова у процесі праці. Прагнення трудової творчості є запорукою економічного зростання і трудового колективу, і конкурентоспроможності підприємства. Нажаль, творче ставлення до роботи вважають притаманним лише 44,4 % і змістовну працю мають лише 47,3 % громадян України.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Домінантами розвитку соціального капіталу є удосконалення соціальних інститутів взаємодії між різними верствами населення, налагодження суспільного діалогу, знаходження спільних норм поведінки і ціннісних орієнтацій населення, що зумовлюватимуть як культурний, так і освітньо-професійний розвиток особистості. Ґрунтуючись на засадах довіри і співпраці як основних якісних характеристиках соціального капіталу, можна досягти успіхів у трудовій сфері, прояву творчого потенціалу, активізації новаторства і трудової творчості. Звичайно всі ці елементи є джерелом підвищення продуктивності працівника, покращення конкурентоспроможності підприємства на національному та міжнародному ринках, інноваційної спрямованості розвитку держави в цілому.

Нарощування соціального капіталу – складне завдання, що стоїть сьогодні перед суспільством. Адже деградація нації, знецінення освіти, культивування «прагнення легкої наживи» без докладання зусиль, праці і знань призводить до того, що ми бачимо системну соціально-економічну кризу в Україні. Вирішення проблем у цій галузі потребує комплексного підходу. У зв'язку із цим домінантами розвитку соціального капіталу в сучасних умовах є:

- формування ціннісних орієнтацій, спрямованих на формування культурної і освіченої нації, прагнення до підвищення освітньо-професійного рівня;
- зміцнення довіри до суспільних інституцій і підприємницьких структур через виконання ними покладених на них обов'язків і дотримання законодавства;
- налагодження прозорого двостороннього оберненого зв'язку між громадами і органами влади на рівні територій та між роботодавцями і найманими працівниками – на рівні підприємств і об'єднань;
- сприяння обміну знаннями та інформацією для формування інтелектуального капіталу суспільства, інноваційного розвитку сфер економіки та підвищення продуктивного рівня галузей;
- подолання корупційних проявів в усіх сферах соціально-економічного життя і бюрократизації систем управління.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Кремінь В. Освіта як соціальний капітал [Електронний ресурс] / В.Г. Кремінь // День. – 2008. – №8. – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/uk/article/nota-bene/osvita-yak-socialniy-kapital>. – Назва з екрану.
2. Фукуяма Ф. Что такое социальный капитал? Киевская лекция Френсиса Фукуямы [Электронный ресурс] / Френсис Фукуяма // День. – 2006. – №177. – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/ru/article/podrobnosti/chto-takoe-socialnyu-kapital>. – Название с экрана.
3. Натхов Т.В. Социальный капитал и образование / Т.В. Натхов // Вопросы образования. – 2012. – № 2. – С. 63 – 68.
4. What is Social Capital? The Determinants of Trust and Trustworthiness [NBER Working Paper No. 7216] / Edward L. Glaeser, David Laibson, Jose A. Scheinkman, Christine L. Soutter. – Режим доступу: <http://www.nber.org/papers/w7216>. – Назва з екрану.
5. The Global Competitiveness Report 2013-2014 / Klaus Schwab, Xavier Sala-i-Martin. – Режим доступу: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2013-14.pdf. – Назва з екрану.
6. The Global Competitiveness Report 2012-2013 / Klaus Schwab, Xavier Sala-i-Martin. – Режим доступу: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2012-13.pdf. – Назва з екрану.
7. Українське суспільство 1992–2013. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг / За ред. д.ек.н. В.Ворони, д.соц.н. М.Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2013. – 566 с.
8. Семикіна М. Особливості взаємозв'язку мотивації праці і національного трудового менталітету / М. Семикіна // Економіка и управление. – 2012. – №5. – С. 85 – 91.
9. Грішнова О. Соціальний капітал: сутність, значення, взаємозв'язок з іншими формами капіталу / О. Грішнова, Н. Полив'яна // Україна: аспекти праці. – 2009. – №3. – С. 19 – 24.

10. Новий курс: реформи в Україні. 2010–2015. Національна доповідь / за заг. ред.. В.М. Гейця. [А.І.Даниленка, М.Г.Жулинського, Ю.А.Левенця, Е.М.Лібанової, О.С.Онищенка]. – К.: НВЦ НБУВ, 2010. – 232 с.

11. Коулман Дж. Капитал социальный и человеческий / Джеймс С. Коулман // Общественные науки и современность. – 2001. – №3. – С.122 – 139.